

Krzysztof Garbacz

ŚREDNIOWIECZNA PRZESZŁOŚĆ ZIELONEJ GÓRY W ŚWIETLE PRAC ARCHEOLOGICZNYCH

Problematyka związana z okolicznościami powstania Zielonej Góry od lat skupiała uwagę historyków, zarówno niemieckich, jak i polskich. Brak badań archeologicznych uniemożliwiał ustosunkowanie się do tej kwestii również archeologom. Dopiero prace ziemno–budowlane, prowadzone w obrębie murów miejskich od lat osiemdziesiątych XX wieku, umożliwiły dotarcie do śladów osadnictwa z czasów średniowiecznej lokacji miasta, a także późniejszych, związanych z nowożytnym jego zasiedleniem.

Szukanie śladów wczesnośredniowiecznego osadnictwa może prowadzić do rozstrzygnięcia problemu związanego z istnieniem przedlokacyjnej osady w okolicach Starego Miasta. Jak sugerował Wiesław Posadzy, prawdopodobnie już pod koniec pierwszej połowy XIII wieku w miejscu przecięcia się szlaku handlowego prowadzącego z Wrocławia do Krosna Odrzańskiego z traktem biegnącym od północy z Międzyrzecza do Wrocławia istniało osiedle rolnicze. Historycy, poszukując miejsca położenia osady, doszli do wniosku, że najwłaściwszym punktem jest podnóże tzw. Góry Ceglanej (W. Posadzy 1953, s. 25–26; 1970, s. 469 ryc. 107, s. 480). Wiesław Posadzy pisał w 1970 roku: „Taka lokalizacja znajduje do pewnego stopnia potwierdzenie w miejscowej tradycji oraz przekazach lokalnych kronikarzy, które podają, że najdawniejsza osada, sięgająca rzekomo X wieku, miała znajdować się właśnie na stokach wspomnianej góry. Wiarygodność tej informacji miały, wg H. Schmidta i A. Förstera, potwierdzać znalezione tam ślady cmentarzyska. Naszym zdaniem, aczkolwiek istnienie osady we wskazanym miejscu wydaje się najzupełniej prawdopodobne, to jednak bez specjalnych badań archeologicznych nie można jej początku cofać dalej niż w XIII wiek. Za istnieniem jej w tym miejscu i czasie przemawia także położenie stojącego niegdyś przy opisanym skrzyżowaniu dróg handlowych drewnianego kościoła św. Jana, który wraz z otaczającymi go zabudowaniami spłonął w czasie wielkiego pożaru miasta w roku 1582. Po kościele tym pozostał tylko cmentarz, zaznaczony na planie z 1784 roku jako tzw. Gottes Acker, pod którym to określeniem odczytać można mniejszy, niezupełnie czytelny, później nieco dopisany napis Johannes Kirchhofe. Kościół ten, jak nieomal

zupełnie zgodnie podaje literatura, był pierwszą, najstarszą świątynią, która prawdopodobnie obsługiwała pierwotnie wspomnianą osadę, położoną na skrzyżowaniu dróg handlowych oraz wiele okolicznych wsi, a później także miasto powstałe nieopodal w XIV wieku. Stare wezwanie tego kościoła, szczególnie często nadawane w wiekach XII i XIII, czyni istnienie jego już w XIII wieku zupełnie prawdopodobnym" (W. Posadzy 1970, s. 480). Te logiczne argumenty były kilkakrotnie powtarzane przez historyków w późniejszych opracowaniach (np. J. Benyskiewicz, H. Szczegółą 1991, s. 9–11, S. Kowalski 1994, s. 192–193). Tak więc domniemana osada w świetle sugestii historyków była lokalizowana w dolnych partiach stoku Góry Ceglanej, po prawej stronie cieku Złota Łącza, a więc na terenie objętym obecnie ulicami Podgórną, Kupiecką oraz placem Matejki. Miała ona pełnić funkcję handlowo–rzemieślniczą. Po związanym z tym miejscem kościele św. Jana, spalonym w owym 1582 roku, pozostał cmentarz, wykorzystywany jeszcze w następnym stuleciu, jednak już sporadycznie. Przy obecnej ulicy Podgórznej zachował się około dwudziestometrowy odcinek muru, do niedawna kojarzonego z tą nekropolą.

W bezpośrednim sąsiedztwie domniemanej pierwotnej osady, po lewej stronie Złotej Łączy, w XIV wieku funkcjonowało już miasto. Nie wiadomo dokładnie, kiedy Zielona Góra otrzymała przywilej lokacyjny. Niestety, nie zachował się żaden dokument poświadczający konkretną datę nadania praw miejskich. Najstarsza wzmianka, w której została ona wymieniona, pochodzi z czasów Henryka III, a zachowała się w dokumencie wydanym w Głogowie 5 marca 1302 roku. W tym czasie Zielona Góra mogła stanowić centrum okręgu administracyjno–sądowego, a także kościelnego. Jako miasto wymienia się ją w dokumencie z 28 lutego 1312 roku, odnoszącym się do spuścizny po Henryku III, zmarłym w 1309 roku (W. Korcz 1985, s. 100–101; J. Benyskiewicz, H. Szczegółą 1991, s. 11–13).

Na pewno proces przekształcenia się zielonogórskiej osady w miasteczko przebiegał stopniowo w przeciągu drugiej połowy XIII wieku. Zresztą podobna tendencja miała miejsce w przypadku innych miast śląskich. Dzięki zachowanemu planowi z 1784 roku, sporządzonemu przez D. Büttnera, istnieją podstawy do rekonstrukcji układu przestrzennego Zielonej Góry w późnym średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym, zarówno w obrębie murów miejskich, jak i w bezpośrednim sąsiedztwie całego założenia obronnego (zob. W. Posadzy 1962, s. 40–65; 1970, s. 486–497; J. Benyskiewicz, H. Szczegółą 1991, s. 15–24).

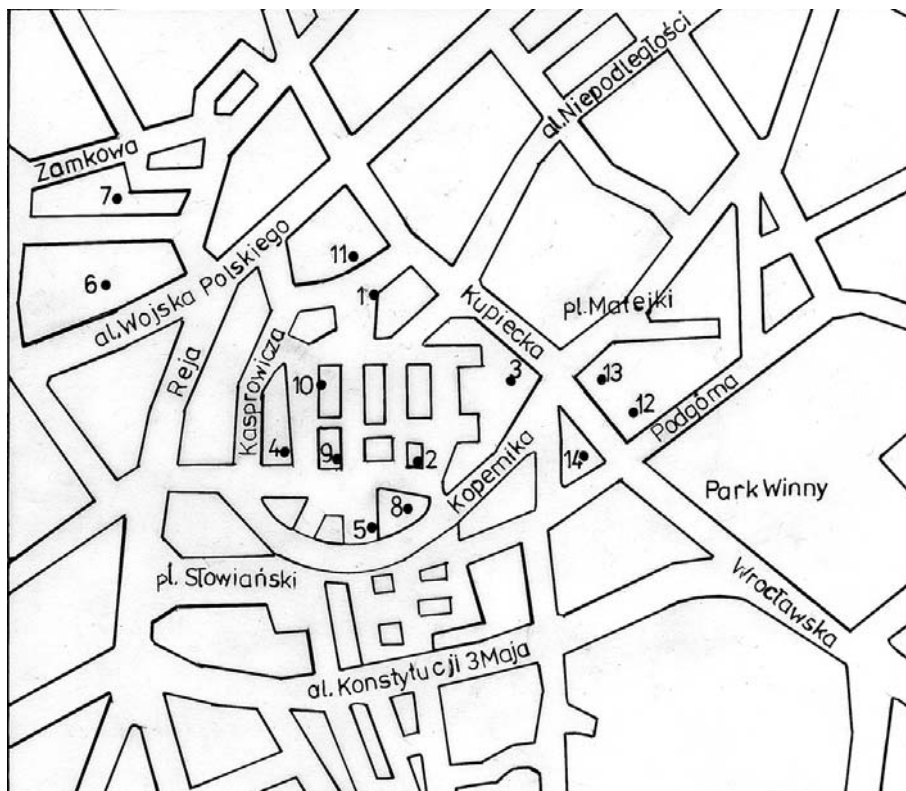
Do najnowszych rozdziałów w dziejach badań nad przeszłością Zielonej Góry należą prace archeologiczne prowadzone na terenie Starego Miasta, zarówno w obrębie murów miejskich, jak i na zewnątrz dawnych fortyfikacji.

Badania wykopaliskowe i nadzory, rozpoczęte w latach osiemdziesiątych XX wieku, prowadzono głównie w następnym dziesięcioleciu, a ostatnio od 2003 do 2005 roku. Wiązały się one przede wszystkim z prowadzeniem w starszej części „winnego grodu” różnego typu działalności budowlanej. Ostatnie prace wynikały z programu badawczego, opracowanego z inicjatywy Muzeum Ziemi Lubuskiej, a realizowanego z pomocą finansową Urzędu Miasta w Zielonej Górze (ryc. 1).

Fortyfikacje

Prace nad średniowieczną przeszłością Zielonej Góry objęły kilka zagadnień, wynikających z miejsca i charakteru prowadzonych prac ziemnych, jak również z programu badawczego. Uwaga archeologów w kilku punktach Starego Miasta była skupiona na rekonstrukcji fortyfikacji miejskich, a więc murów i bram.

W 1985 roku Edward Dąbrowski w pobliżu kościoła Matki Boskiej Częstochowskiej, obok dawnego budynku aresztu, położonego przy pl. Powstańców Wielkopolskich (obecnie siedziba kurii biskupiej), założył pierwsze wykopy. Sam obiekt istniał już w XV wieku. Z trzech niewielkich wykopów pochodzi materiał, który według prowadzącego badania poświadcza dość wczesne osadnictwo na terenie Zielonej Góry. Chodzi o trzy fragmenty ceramiki, wykonane w technologii tradycyjnej, charakterystycznej dla okresu wczesnośredniowiecznego (J. Benyskiewicz i inni 1995, s. 20–21). Taka ceramika mogła być wyprodukowana np. na przełomie XII i XIII wieku, jednak należy pamiętać, że jej wyrób mógł mieć jeszcze miejsce później, np. w połowie XIII wieku. Z badanego przez E. Dąbrowskiego miejsca, a więc *de facto* z rejonu muru obronnego i fosy miejskiej pochodzi także ostroga, datowana na drugą połowę XIII lub początek XIV stulecia, oraz hiszpańska moneta z XV wieku (J. Benyskiewicz i inni 1995, s. 20–21, 31). We wspomnianych wykopach, a także w dole budowlanym, znajdującym się przy zbiegu ulic Krawieckiej i Masarskiej, w trakcie obserwacji profilów stwierdzono „obecność grubych warstw średniowiecznych w granicach aglomeracji staromiejskiej. Najwyższa z tych warstw, odznaczająca się dużą miąższością, powstała w wyniku długotrwałego procesu akumulacji kulturowej, co jest zjawiskiem charakterystycznym dla wszystkich miast o starej metryce. Warstwę tę można datować na drugą połowę XIII i wiek XIV.” (J. Benyskiewicz i inni 1995, s. 21). Niestety, te ważne stwierdzenia nie mogą być skonfrontowane ze szczegółowym opracowaniem, gdyż takie – pomimo przygotowania – do dziś nie zostało opublikowane. Z tego powodu nie znamy

Ryc. 1. Zielona Góra, rejon Starego Miasta. Prace archeologiczne związane z badaniami nad średniowiecznym osadnictwem:

- 1 – pl. Powstańców Wielkopolskich (1985 rok),
- 2 – ul. Krawiecka – ul. Masarska (około 1985),
- 3 – ul. Kupiecka 24 (1993),
- 4 – pl. Kasprówicza (1995),
- 5 – ul. Pod Filarami (2001),
- 6 – teren budowy Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej (rok?),
- 7 – rejon ul. Zamkowej (2005),
- 8 – ul. Krawiecka 1 i 3 (1993, 1998),
- 9 – Stary Rynek 24 – ul. Lisowskiego 20 (1997),
- 10 – ul. Lisowskiego 4–10 (1997),
- 11 – pl. Powstańców Wielkopolskich (Filharmonia – 1998–1999),
- 12 – pl. Matejki 20 – ul. Kupiecka 3–3a (2003),
- 13 – ul. Kupiecka 5–7 (2004),
- 14 – ul. Kupiecka 6 (2005).

analizy struktury fundamentów muru obronnego przy dawnym areszcie czy stratygrafii fosy miejskiej.

Przebieg murów okalających Stare Miasto jest dość dobrze znany dzięki zachowanym źródłom ikonograficznym, pochodzącym z XVIII i XIX wieku. Wygląd nieistniejących już dziś niektórych partii, a stojących jeszcze w XX wieku, został uwieczniony na nielicznych fotografiach. Same obwarowania wielokrotnie prezentowano przy okazji różnych publikacji o charakterze naukowym i popularnonaukowym, a wyczerpujące informacje możemy znaleźć w opracowaniach Stanisława Kowalskiego (2002) i Wojciecha Eckerta (2003).

Jak się sądzi, Zielona Góra została poddana reformie przestrzennej w pierwszej połowie XIII wieku, dzięki czemu otrzymała regularne rozplanowanie. Prawdopodobnie niedługo po tym fakcie przystąpiono do budowy wałów ziemnych wraz z palisadą. Zapewne w pierwszej połowie XIV wieku zielonogórzanie przystąpili do wznoszenia murów miejskich, które stopniowo zastępowały wały drewniano-ziemne (S. Kowalski 2002, s. 9–11). Proces budowy obwarowań, a następnie przebudowy, przystosowującej je do obrony przed atakami artylerii, trwał jeszcze w wieku XV. Oprócz murów w Zielonej Górze zbudowano dwie bramy: Górną i Dolną, następnie trzecią – Bramę Nową. W ciągu kilku stuleci wybito trzy furty: Kościelną, Nową (Szkolną) i Młyńską. Lokalizacja tych wszystkich obiektów jest doskonale znana, choć do dziś zachował się tylko element Bramy Nowej – wieża zwana Łazienną. Nieopodal Bramy Nowej, przy wejściu z Placu Pocztowego na ulicę Pod Filarami stała Wieża Głodowa, której wygląd znamy dzięki panoramie miasta z około 1740 roku. Wieża ta, ze względu na zły stan techniczny, została rozebrana w 1746 roku (S. Kowalski 2002, s. 11–17; W. Eckert 2003, s. 47–62). Jeszcze jedna baszta stała w północnym paśmie obwarowań. Ten średniowieczny obiekt, zwany Basztą Pustą (*Wüste Bastei*), przetrwał do czasu jego rozbiórki, a więc do około 1740 roku (S. Kowalski 2002, s. 17; W. Eckert 2003, s. 63–65). Całe obwarowane miasto otaczała fosa, zasilana wodą ze Złotej Łączy.

Badania archeologiczne dotychczas tylko w niewielkim stopniu przyczyniły się do rozpoznania „części podziemnej” systemu fortyfikacji zielonogórskich. Nie została udowodniona hipoteza, zakładająca istnienie wałów drewniano-ziemnych. Wiadomo jednak, że takie fortyfikacje wznoszono początkowo w wielu miastach, również na terenie obecnego województwa lubuskiego. Na przykład dzięki badaniom archeologicznym udokumentowano je przed kilku laty w Lubsku, co miało miejsce w sąsiedztwie Baszty Katowskiej (K. Garbacz 2002a, s. 18; 2006 c). Rozpoznanie archeologiczne fortyfikacji zielonogórskich jest bardzo wrywkowe i miało miejsce jedynie

przy okazji nadzorów związanych z pracami ziemno–budowlanymi, prowadzonymi na obrzeżu dawnego staromiejskiego założenia. Poza wspomnianym Edwardem Dąbrowskim w rejonie fortyfikacji działalność badawczą podjęli inni archeolodzy związani z zielonogórskim środowiskiem. W 1993 roku, w trakcie nadzoru prowadzonego przez Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy, przy ulicy Kupieckiej nr 24 natrafiono na resztki palowania brzegu fosy miejskiej. Z wykopu wybrano liczne ułamki ceramiki, w tym datowanej na okres późnego średniowiecza (J. Lewczuk 1996, s. 19). Podczas eksploracji mającej miejsce w 1995 roku na placu Kasprowicza (stan. 18, wykopy VIII–X) próbowano m.in. ustalić, czy piętnastowieczny mur zbudowano na starym założeniu o charakterze obronnym. Nie natrafiono jednak na ślady obwałowań drewniano–ziemnych. Sam mur został uszkodzony w XVIII wieku podczas wznoszenia budynku oraz układania drewnianych rur kanalizacyjnych. Ponieważ wykopy założono także w miejscu przebiegu fosy miejskiej, spodziewano się natrafienia na ślady umocnień na jej brzegu. Niestety, wskutek działalności budowlanej w XIX wieku prawdopodobnie dokonano ich zniszczenia. Podczas tych badań nie natrafiono również na ślady wczesnośredniowiecznego osadnictwa (S. Kałagate 1998, s. 103–105).

Jak twierdzą historycy, w Zielonej Górze do wznoszenia kamienno–cegłanych murów przystąpiono w ostatniej ćwierci XIV wieku. Jako dowód na istnienie tych obwarowań na przełomie XIV i XV wieku podaje się odcisk pieczęci na dokumencie z 1421 roku. Przedstawia on herb miasta z fragmentami muru miejskiego, dwiema basztami oraz orłem piastowskim. Ponadto z 1429 roku pochodzi informacja, zawarta w dokumencie księcia Henryka, a mówiąca o ulgach i przywilejach dla mieszkańców Zielonej Góry w zamian za udział we wznoszeniu obwarowań. W tym okresie miasto musiało zakończyć budowę murów (H. Schmidt 1922, s. 293; W. Posadzy 1970, s. 491–492; J. Benyskiewicz, H. Szczegółka 1991, s. 19–20). Do dziś z obwarowań, w większości rozebranych pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku, zachowały się w południowo–zachodniej i północnej części miasta dwa fragmenty, które pozwalają na analizę ich struktury w partii naziemnej. Mury miejskie były zbudowane z głazów narzutowych oraz cegły średniowiecznej, powiązanej zaprawą wapienną. Całkowita ich długość wynosiła 800 m, a szerokość 1 m (zob. H. Schmidt 1922, s. 291–298; W. Posadzy 1970, s. 491–500).

W trakcie zakładania wykopu pod studzienkę kanalizacyjną przy ulicy Pod Filarami natrafiono na fragment fundamentu muru, otaczającego część Starego Miasta od strony południowej. Szerokość muru obronnego poniżej poziomu gruntu w badanym rejonie wynosiła 1–1,2 m. Podstawa fundamentu znajdowała się na głębokości około 2,35 m, licząc od obecnego poziomu

ulicy. Mur fundamentowy był zbudowany wyłącznie z głazów narzutowych, układanych w piaszczystym podłożu dość szczelnie, bez zaprawy. Były to duże kamienie, które uszczelniono mniejszymi. Od poziomu około 1,1 m do 1,7 m kamienie były łączone zaprawą wapienną. W zaprawie znalazły się też drobne kawałki cegieł. Badany w 2001 roku odcinek muru obronnego przebiegał ze wschodu na zachód z lekkim odchyleniem w kierunkach północnym i południowym, pomiędzy obecnie istniejącymi budynkami nr 16 przy placu Pocztowym a nr 1 przy ulicy Pod Filarami (K. Garbacz 2002b, s. 11–35).

Powyższe prace interwencyjne prowadzono w rejonie, gdzie do XVIII wieku stała średniowieczna Wieża Głodowa. Jej wygląd jest znany dzięki zachowanemu sztychowi Brühla z około 1740 roku, przedstawiającemu Zieloną Górę wraz z opasającymi Stare Miasto murami obronnymi. Wieża Głodowa była czterokondygnacyjną budowlą zakończoną krenelażem i zwieńczoną stożkowatym hełmem. Była ona wzniesiona na rzucie koła o zewnętrznej średnicy około 5 m; wysokość wieży wynosiła około 15 m. Obiekt, już silnie zniszczony, rozebrano w 1746 roku, a kamień oraz cegła zostały użyte do budowy zboru ewangelickiego, obecnie kościoła Matki Boskiej Częstochowskiej (W. Eckert 2002, s. 46–48). Pomimo że prace ziemne prowadzone przy ulicy Pod Filarami objęły bezpośrednie sąsiedztwo miejsca lokalizacji Wieży Głodowej, brak było możliwości poszerzenia wykopu w kierunku placu Pocztowego w celu uchwycenia zarysu tej budowli. Jednak na podstawie obserwacji dwóch wykopów kanalizacyjnych dochodzimy do konstatacji, że znaczna część podziemia ulicy Pod Filarami była wielokrotnie przekopywana w XX wieku i istnieje obawa, że pozostałe po rozbiórce wieży fundamenty zostały w znacznym stopniu zniszczone.

Jak wskazują historycy, szybko rozwijające się miasto około połowy XIV wieku stało się siedzibą książęcą. Henryk V Żelazny, który żył do 1369 roku, w Zielonej Górze miał swoją rezydencję. Wiadomo też, że Henryk VIII w 1381 roku tytułował się księciem zielonogórskim. W związku z tym, logicznym wydaje się poszukiwanie na terenie czternastowiecznego miasta siedziby książęcej: niedużego grodu bądź zamku. Budowli takiej doszukiwano się poza obwarowanym miastem, na niewielkim wzniesieniu położonym w odległości około 300 m na północny zachód od murów, a więc w rejonie dzisiejszych ulic: Zamkowej, Wandy i Krakusa (dawniej Burgstrasse, Krautstrasse, Mühlweg). Według Hugona Schmidta zamek został spalony w XV wieku (H. Schmidt 1922, s. 12, 408; W. Posadzy 1970, s. 486).

Do dziś nie zachowały się żadne ślady po tym obiekcie, który mógł być drewniany, niekoniecznie murowany. Archeolodzy dwukrotnie podejmowali próbę zlokalizowania fundamentów tej domniemanej budowli obronnej.

Przed laty, w rejonie dzisiejszej Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej, Edward Dąbrowski założył wykopy sondażowe, spodziewając się dotarcia do śladów interesującego nas obiektu. Niestety, nie natrafiono na czytelne warstwy kulturowe. Nawarstwienia były przemieszane, a późnośredniowieczny materiał (ceramika?) był bardzo nieliczny (J. Benyskiewicz i inni 1995, s. 31–32). Badania wykopaliskowe w rejonie ulicy Zamkowej w 2005 roku przeprowadziła Małgorzata Lewczuk. I tym razem prace archeologiczne nie rozstrzygnęły definitywnie problemu istnienia zamku zielonogórskiego, bowiem nie natrafiono na żadne ślady tej budowli (M. Lewczuk, 2005a).

Osadnictwo miejskie

Niezwykle interesującą jest problematyka związana z poszukiwaniem śladów przedlokacyjnego osadnictwa na terenie Zielonej Góry, a także rekonstrukcja zasiedlenia miasta z czasów lokacji w oparciu o źródła archeologiczne, uzupełnione nielicznymi informacjami historycznymi. Szereg obserwacji dokonano w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i na początku obecnego stulecia podczas prac archeologicznych prowadzonych w obrębie Starego Miasta.

Bardzo ważnych informacji dostarczyły badania wykopaliskowe prowadzone w 1998 roku przy ulicy Krawieckiej nr 1 i 3, a więc w bezpośrednim sąsiedztwie rynku. Eksploracja miała miejsce w obrębie dwóch działek miejskich usytuowanych po południowej stronie ulicy – dawnej drogi wylotowej z rynku do Nowej Bramy. W trakcie prac natrafiono m.in. na elementy starszej zabudowy murowanej, którą datuje się na drugą połowę XV lub początek XVI wieku, najpewniej po 1483–1487 roku, a więc na okres przebudowy układu przestrzennego południowo-wschodniej partii miasta. Ta przebudowa wiązała się z przebicciem tzw. Nowej Bramy (J.T. Nowiński 2002, s. 31–35).

Badania przy ulicy Krawieckiej przyczyniły się do pozyskania nowych informacji odnoszących się do najstarszych dziejów Zielonej Góry. Najistotniejsze było odkrycie warstw, które powstały jeszcze przed podziałem w średniowieczu terenu przyrynkowego na działki. Na głębokości około 2,7 m natrafiono na warstwę o miąższości 10 cm ze znaczną ilością szczątków organicznych, przede wszystkim ścinków pozostałych po obróbce drewna oraz ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych, datowanych na połowę XIII stulecia. Niestety, zachowała się ona tylko na powierzchni około 1,5 m², bowiem w znacznej części została zniszczona przez późnośredniowieczne obiekty. Młodsze nawarstwienia (od trzech do siedmiu), o łącznej miąższości od 20 do 45 cm, najpewniej można odnieść do drugiej połowy XIII i początku XIV

wieku, a więc do czasów poprzedzających prawną lokację miasta. Argumentem przemawiającym za taką interpretacją był brak wyraźnie zarysowanych granic działek, które wyznaczono dopiero po prawnej lokacji Zielonej Góry. Jerzy Tomasz Nowiński, autor sprawozdania z badań, przypuszcza, że w północnej partii terenu, na którym w czasach późniejszych wyznaczono parcele, znajdowały się obiekty mieszkalne oraz gospodarcze. Opisywane nawarstwienia pokrywała gruba warstwa piasku (do 50 cm), interpretowana jako warstwa niwelacyjna. W piasku tym wyeksplorowano stalowoszary garnek z kośćmi zwierzęcymi we wnętrzu. Znalezisko to z dużym prawdopodobieństwem można uznać za resztkę ofiary zakładzinowej. Na głębokości 2 m, a więc nad warstwą piasku, dostrzeżono ślady wyraźnego podziału na dwie średniowieczne działki. Były to pozostałości konstrukcji drewnianej – płotu lub obiektu gospodarczego, która zachowała się na długości 60 cm. Granicę tę udało się prześledzić również w młodszych nawarstwiach średniowiecznych i wczesnonowożytnych (J.T. Nowiński 2002, s. 35–36).

Interesująco przedstawia się analiza zabytków ruchomych w kontekście materiałów średniowiecznych, głównie ceramiki. Z najstarszej warstwy wydobyto 49 ułamków wyłącznie wczesnośredniowiecznej ceramiki, w tym kilka fragmentów większych partii naczyń. Do nich zalicza się dwie częściowo zrekonstruowane górne partie zdobionych garnków wykonanych ręcznie, a następnie obtaczanych, a także dno naczynia ze znakiem garncarskim w postaci krzyża. Ceramika ta jest datowana na pierwszą połowę XIII wieku (J.T. Nowiński 2002, s. 37, 49 ryc. 5:1–3). Znacznie więcej, bo około 1200 ułamków ceramiki pochodzi z młodszych warstw kulturowych, związanych z zasiedleniem terenu przyrynkowego przed prawną lokacją Zielonej Góry. Cechą charakterystyczną jest współwystępowanie fragmentów ceramiki „tradycyjnej” oraz stalowoszarej. Fragmenty naczyń tradycyjnych pod względem techniki oraz technologii lepienia, a także cech morfologicznych, jak uformowanie krawędzi czy zastosowanie wątków ornamentacyjnych (dokolne żłobki, linia falista, listwa plastyczna) nawiązują do ceramiki odkrytej w warstwie wczesnośredniowiecznej. Reprezentująca nowe tendencje technologiczne i morfologiczne ceramika stalowoszara charakteryzuje się odmiennym sposobem formowania partii brzegowych, techniką zdobienia (radelko, stempelek, głęboko ryta szeroka linia falista), ponadto zaprzestaniem stosowania znaków garncarskich na dnach. Wśród ceramiki stalowoszarej zauważono nieliczne ułamki partii brzegowych dzbanów. Poziom osadniczy zawierający te materiały datuje się na drugą połowę XIII i początki XIV stulecia (J.T. Nowiński 2002, s. 37, 49 ryc. 5:4,5, s. 50 ryc. 6:1–6).

Wraz z powstaniem miasta można zaobserwować rozwój wytwórczości rzemieślniczej. W pierwszej połowie XIV wieku, oprócz toczonych na kole

naczyń stalowoszarych, zaczęto wyrabiać ceramikę ceglasczerwona i kremowa. Wówczas pojawiają się również naczynia z importu, m.in. ceramika protokamionkowa, później kamionkowa, produkowana na obszarze środkowych i zachodnich Niemiec. Powiększa się asortyment wyrobów miejscowych o misy, trójnóżki, dzbany „koniczne”, naczynia o dnie kulistym zwane *Kugeltopf*. Warto dodać, że w omawianym okresie rozpoczęto pokrywanie wewnętrznych powierzchni naczyń oliwkową i brązową emalią. W nawarstwieniach z pierwszej połowy XIV wieku nadal występują fragmenty naczyń wykonanych w tradycyjnej technice. Z biegiem czasu ich udział uległ zmniejszeniu, by na przełomie XIV i XV wieku całkowicie zaniknąć. W przypadku ceramiki stalowoszarej, początkowo obtaczanej, od połowy XIV wieku nastąpiło zdominowanie jej przez naczynia toczzone na kole. W tym czasie ceramika stalowoszara stanowiła do 70% udziału we wszystkich materiałach znalezionych przy ulicy Krawieckiej. W drugiej połowie XIV i w przeciągu XV stulecia następowało stopniowe zmniejszanie się ilościowe naczyń stalowoszarych i jednoczesny wzrost liczby ceramiki ceglasczerwonej i kremowej. Ceramika stalowoszara przestała być obecna w materiałach datowanych na schyłek XV wieku (J.T. Nowiński 2002, s. 37–38).

Warto odnotować również inne przedmioty kojarzone z okresem późnego średniowiecza, a znalezione podczas badań wykopaliskowych przy ulicy Krawieckiej. Interesujący jest zbiór kaffi, z których najstarsze, garnkowe, pochodzą z warstw datowanych na drugą połowę XIII i początki XIV wieku (II poziom osadniczy). Młodsze są tzw. kafle złożone, formowane w matrycach; ich chronologię określono na drugą połowę XV wieku (J.T. Nowiński 2002, s. 38–39). Z pozostałych znalezisk na uwagę zasługują dwa fragmenty glinianych figurek antropomorficznych. Jedna, przedstawiająca najprawdopodobniej postać mężczyzny i pochodząca z końca XIII – początku XIV wieku, może być fragmentem pokrywki bądź akwamanili – naczynia na wodę w formie figurki antropo- lub zoomorficznej, pustej w środku. Drugi fragment figurki antropomorficznej, z wyobrażeniem głowy kobiecej, prawdopodobnie stanowił część zabawki dziecięcej lub figurki, kojarzonej z religią chrześcijańską. Egzemplarz ten datuje się na drugą połowę XV – pierwszą połowę XVI wieku. Spośród prawie stu fragmentów szyb okiennych oraz naczyń szklanych, najstarsze pochodzą z warstw datowanych na początek XIV stulecia. Z zabytków metalowych zwraca uwagę fragment brązowego zakończenia rzemienia od pasa, który można datować na XIV wiek. Z przedlokacyjnych nawarstwień pochodzi rogowy grzebień trójwarstwowy, obustronny, którego chronologia odnosi się do końca XIII oraz do XIV wieku (J.T. Nowiński 2002, s. 39–42). Powyższe znaleziska uzupełniają monety wybite pomiędzy XIV a XVIII stuleciem, a odkryte podczas badań w 1993

roku (J. Lewczuk 1996, s. 18, 19; J.T. Nowiński 2002, s. 42–43).

W trakcie prac archeologicznych prowadzonych na zapleczu posesji przy Starym Rynku i ulicy Lisowskiego odkryto kilka obiektów o chronologii późnośredniowiecznej. Obiekt 1, zniszczony podczas budowy piwnicy oraz kamiennej studni, zawierał materiał ceramiczny, uściślający jego chronologię do końca XIV i na XV wiek. Jego schyłek użytkowania prawdopodobnie wiąże się z pożarem (P. Dziedzic 2002, s. 237). Funkcja obiektu nie została określona, podobnie jak obiektu 2, zniszczonego przez mur fundamentowy. Kres jego użytkowania wiąże się zapewne z pożarem. Z niewielkiej ilości ceramiki (26 ułamków) wyodrębniono jeden fragment górnej partii naczynia o esowatym profilu, z wrębem na pokrywkę i brzuścem zdobionym dookołnymi żłobkami, a więc kojarzonego z późnym średniowieczem (P. Dziedzic 2002, s. 238). Kamienna studnia – obiekt 3 – jest młodsza, jednak dokładne sprecyzowanie jej chronologii nie jest możliwe. Mogła być zbudowana u schyłku średniowiecza lub w okresie wczesnonowożytnym. Podstawę do ogólniejszego datowania dają nieliczne ułamki ceramiki znalezione w rozebranym glinianym płaszczu, otaczającym cembrownę studni (P. Dziedzic 2002, s. 238–239).

Na działce położonej przy ulicy Lisowskiego, pomiędzy numerami 4 a 10, w jednej z pięciu odkrywek (sondaż XIVA, warstwy IX–XI) w 1997 roku natrafiono na ułamki późnośredniowiecznej ceramiki, reprezentowanej przez formy garnkowate. Warstwy z tym materiałem datuje się na drugą połowę XIV – początek XV wieku (S. Kałagate 1998b, s. 5, 9, 12). Podczas kontynuacji badań w rejonie ulicy Lisowskiego nr 6 i 8, prowadzonej w 1999 roku, natrafiono na relikty zabudowy mieszkalno-gospodarczej, datowanej na późne średniowiecze. Ślady tej zabudowy zostały w dużym stopniu zniszczone przez osadnictwo nowożytne. Z tego miejsca pochodzi też ślad domniemanej uliczki, usytuowanej na miejscu obecnej ulicy Lisowskiego (P. Dziedzic, S. Kałagate 2000).

Na materiały związane z późnośredniowiecznym zasiedleniem Zielonej Góry natrafiono podczas badań sondażowych przeprowadzonych w 2004 roku przy ulicy Kasprowicza nr 3–5. W jasnoszarym piasku gliniastym oraz w warstwie torfu, przemieszanego z jasnoszarym piaskiem, na głębokości 1,75 – 2,15 m wyeksplorowano fragmenty stalowoszarej ceramiki z XIV – przełomu XV i XVI wieku, a także ułamki kremowożółtych garnków o podobnej chronologii (M. Lewczuk 2005b, s. 57, 60; 2005c). Fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej z XIV–XV wieku zostały wyeksplorowane również podczas prac prowadzonych podczas budowy sali koncertowej przy Filharmonii Zielonogórskiej (M. Lewczuk, J. Lewczuk 2003, s. 112)

W 2001 roku w Muzeum Ziemi Lubuskiej zrodził się plan archeologicznych badań nad średniowieczem Zielonej Góry. Wskutek starań dyrekcji tej placówki i przy wsparciu finansowym Urzędu Miasta w Zielonej Górze było możliwe przeprowadzenie w latach 2003 – 2005 prac w rejonie placu Matejki i ulicy Kupieckiej.

Pierwszy etap badań, zrealizowany przez autora artykułu we wrześniu 2003 roku, objął skraj podwórza po byłej komendzie policji przy placu Matejki 20, od strony ulicy Podgórznej, a także zaplecze budynków przy ulicy Kupieckiej, w bezpośrednim sąsiedztwie zachowanego odcinka muru kamiennie-ceglanego, zwanego cmentarnym. Celem tych badań było poszukiwanie śladów średniowiecznego osadnictwa w rejonie funkcjonowania domniemanej osady przedlokacyjnej. Liczono się również z możliwością odkrycia fundamentów nie zachowanej na powierzchni partii muru oraz określenia jego zasięgu od strony północno-wschodniej. Ponadto bardzo ważne byłoby znalezienie przesłanek pozwalających na ustalenie właściwej chronologii samego muru. Spodziewano się również rozstrzygnięcia kwestii istnienia w tym rejonie cmentarza założonego w średniowieczu przy kościele św. Jana i funkcjonującego przez kilka stuleci. Niestety, podczas badań przy placu Matejki nie udało się natrafić na ślady fundamentów muru. W wykopie 1 wyeksplorowano natomiast część zasypiska obiektu, sięgającego do głębokości 2,4 m od obecnej powierzchni. Zasypisko dołu stanowiły m.in. ułamki ceramiki naczyniowej, kaffi, porcelany i szkła, a więc znaleziska kojarzone z czasami nowożytnymi. Do najstarszych można zaliczyć ułamki naczyń stalowoszarzych, w tym dwóch wylewów ze zgubieniami pod krawędzią. Ceramika ta, kojarzona z nurtem późnośredniowiecznym, jest datowana na XIV–XV wiek (K. Garbacz 2004, s. 11–15).

Przystępując do badań przy ulicy Kupieckiej 3–3a, na terenie ogrodu i podwórza założono cztery wykopy sondażowe. Zostały one zlokalizowane w pobliżu wspomnianego muru „cmentarnego”, w niedużej odległości na południowy-wschód od miejsca, gdzie w średniowieczu i na początku okresu nowożytnego stał kościół św. Jana. Przystępując do badań spodziewano się odkrycia reliktyw cmentarza funkcjonującego od XIII do końca XVII wieku. Kościół był użytkowany do czasu jego spalenia w 1582 roku. Po pożarze nekropola jeszcze przez jakiś czas funkcjonowała, choć nie była już tak intensywnie wykorzystywana przez mieszkańców miasta. W sprawozdaniu z wizytacji kościelnej w 1688 roku została zamieszczona informacja o cmentarzu św. Jana jako „coemeterium pestiferorum” (dla zmarłych na dżumę). Cmentarz był zaznaczony jeszcze na planie Büttnera z 1784 roku, i później – w 1826 roku – na planie Antona. Z czasem teren cmentarny został zabudowany kamienicami (H. Schmidt 1922, s. 141; M. Twarowska

2003, s. 64–65). Badania wykopaliskowe nie doprowadziły jednak do odkrycia śladów cmentarza. Bardzo płytko pojawił się calej. W czterech wykopach (nr 1–4) natrafiono jedynie na ślady dołów śmietnikowych z okresu nowożytnego, m.in. z ułamkami naczyń glinianych, w części datowanych na XVIII stulecie. Do najstarszych należą dwa ułamki ceramiki stalowoszarej, a więc odchylonych na zewnątrz wylewów, ze zgrubieniem pod krawędzią. Można je datować na okres późnośredniowieczny, czyli na XIV–XV wiek (K. Garbacz 2004, s. 15–16).

Badaniom poddano również dolną partię muru „cmentarnego” w celu rozpoznania jego struktury oraz zweryfikowania dotychczasowych ustaleń chronologicznych, bardzo ogólnikowych i niejednoznacznych. Po założeniu wykopu okazało się, że stopa fundamentu sięgała jedynie do głębokości 70 cm, a po zewnętrznej stronie jeszcze płycej. Tu bowiem teren jest bardziej obniżony. Fundament zbudowano identycznie jak jego część naziemną. Polne kamienie zostały połączone zaprawą wapienno–piaskową, pomiędzy nie włożono kawałki cegieł oraz fragmenty dachówek, ułożonych płasko pojedynczo lub warstwami.

Badania wykopaliskowe przeprowadzone w 2003 roku w rejonie placu Matejki i ulicy Kupieckiej nie doprowadziły do określenia od strony południowej zasięgu nekropoli przy kościele św. Jana. Nie potwierdziła się również słuszność użycia przez Hugona Schmidta określenia „mur cmentarny” (niem. Friedhofsmauer). Jak się przypuszcza, mur mógł być zbudowany w XVII lub XVIII wieku jako ogrodzenie nieznanego nam posesji, w tym okresie zagospodarowanej i zabudowanej. Z tą działalnością należy wiązać wkopy z licznymi znaleziskami (fragmenty ceramiki, kafli, szkła, kości zwierzęcych). Tylko nieliczne ułamki ceramiki mogą wskazywać na penetrację tego miejsca przez mieszkańców Zielonej Góry w okresie późnego średniowiecza, czyli w XIV–XV wieku (K. Garbacz 2004, s. 16–17). W świetle powyższych badań należy wykluczyć istnienie średniowiecznego osadnictwa na zboczu Góry Ceglanej, na południe od kościoła św. Jana, a więc w części rejonu sugerowanego przez Wiesława Posadzego i innych historyków jako miejsce rozwoju osadnictwa przedlokacyjnego.

Problematyka kościoła św. Jana i jego najbliższego otoczenia była przedmiotem zainteresowania autora niniejszej publikacji w 2004 roku, kiedy to zostały podjęte badania na zapleczu kamienic przy ulicy Kupieckiej 5–7. Objęły one kilka punktów, położonych na północ i północny zachód od obszaru penetrowanego w 2003 roku. Przemierzając się w kierunku miejsca zaznaczonego na planie Büttnera z 1784 roku, następnie Antona z 1826 roku i potwierdzonego na planie miasta z roku 1871, spodziewano się odkrycia pozostałości cmentarza oraz określenia jego zasięgu od strony

południowej. Wreszcie powstała okazja do poszukiwania śladów najstarszej świątyni zielonogórskiej pod wezwaniem św. Jana. Zaplecze budynków przy ulicy Kupieckiej 5–7 to jedyne miejsce nadające się do takiej penetracji, bowiem teren przy samym placu Matejki, oznaczony jako cmentarz (*Gottes Acker* na planie Büttnera), został przed laty w znacznym stopniu zniwelowany. Kościół, będący budowlą szachulcową o nieznanym typie konstrukcji fundamentów, mógł stać wyżej, a więc w rejonie poddanym penetracji archeologicznej. Również istotne było stwierdzenie, czy są obecne tutaj jakieś ślady osadnictwa średniowiecznego.

Rezultaty badań archeologicznych przeprowadzonych przy ulicy Kupieckiej 5–7, a wcześniej przy placu Matejki 20 i Kupieckiej 3-3a, nie potwierdziły hipotez historyków odnośnie obecności najwcześniejszego osadnictwa przedlokacyjnego w rejonie kościoła św. Jana. Najstarsze znaleziska to pojedyncze ułamki naczyń glinianych, nawiązujących do późnośredniowiecznej ceramiki z XIV – XV wieku. Nadal nie jest znana precyzyjna lokalizacja kościoła św. Jana, nie natrafiono bowiem w 2004 roku na ślady tej budowli. Stwierdzono również brak pozostałości cmentarza przykościelnego na zapleczu kamienic przy ulicy Kupieckiej 5-7. Wynika z tego, że zasięg cmentarza przy kościele św. Jana został dokładnie nakreślony przez Büttnera w 1784 roku. Najpewniej cmentarz został później całkowicie zniwelowany wraz z miejscem, gdzie do 1582 roku stała świątynia. Badania archeologiczne w 2004 roku wykazały istnienie śladów penetracji opisywanego fragmentu Zielonej Góry w czasach nowożytnych. W trakcie eksploracji wykopu 1 natrafiono na kilka obiektów – wkopów, które należy zinterpretować jako doły śmietnikowe związane z działalnością użytkową terenu pomiędzy placem Matejki a ulicą Kupiecką. Wśród dość licznych ułamków naczyń glinianych wystąpiła pieczęć ołowiana z wytłoczoną symboliką miejską, kojarzona z XVIII stuleciem (K. Garbacz 2006a).

Badania archeologiczne w 2005 roku objęły niewielki obszar na zapleczu kamienicy przy ulicy Kupieckiej 6. Wykop o powierzchni 12 m² założono na podwórzu od strony parkingu usytuowanego w pobliżu „Starego Młyna”. Prace te stanowiły trzeci etap badań nad początkami Zielonej Góry, realizowany w rejonie placu Matejki oraz ulic Kupieckiej i Podgórnjej. Teren poddany badaniom znajduje się u podnóża dawnej Góry Ceglanej, który przed zasypaniem fosy stanowił prawy brzeg rozlewiska Złotej Łączy. W tym miejscu spodziewano się pozyskać dowody na istnienie średniowiecznego osadnictwa z czasów lokacji, a i być może starszego, przedlokacyjnego. W wykopie natrafiono na odcinek (2,4 m) muru fundamentowego, związanego z nieznaną nam nowożytną budowlą. Prawdopodobnie była to pozostałość budynku mieszkalnego z XVII wieku, który uległ spaleni. Świadczą o tym wyraźne

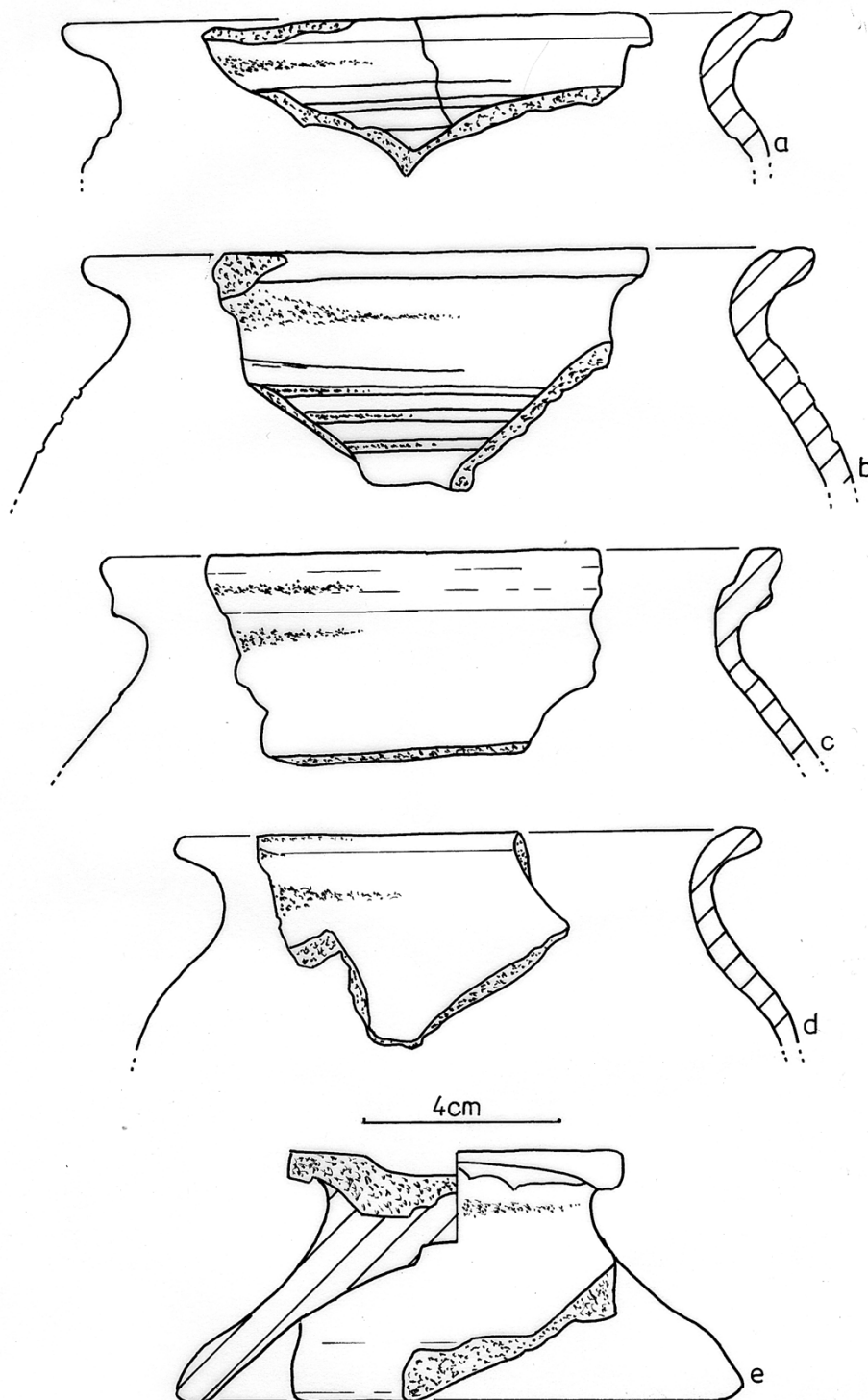

ślady spalenizny w otoczeniu muru, a także liczne ułamki ceramiki, kaffi oraz gwoździ, w części pokrytych patyną ogniową. Odcinek muru był wkopany w ciemnoszaro-brunatną warstwę ziemi piaszczysto-gliniastej, która na głębokości około 100 cm oddzielała się od nowożytnych nawarstwień. Warstwa ta miała miąższość do 100 cm i w północno-zachodniej części wykopu sięgała do głębokości 200 cm. Miąższość tego poziomu osadniczego wahała się od 40–60 cm przy profilu wschodnim do 100 cm przy zachodnim. Nawarstwienie opadało znacznie w kierunku północno-zachodnim. Poniżej występował tylko piasek calcowy.

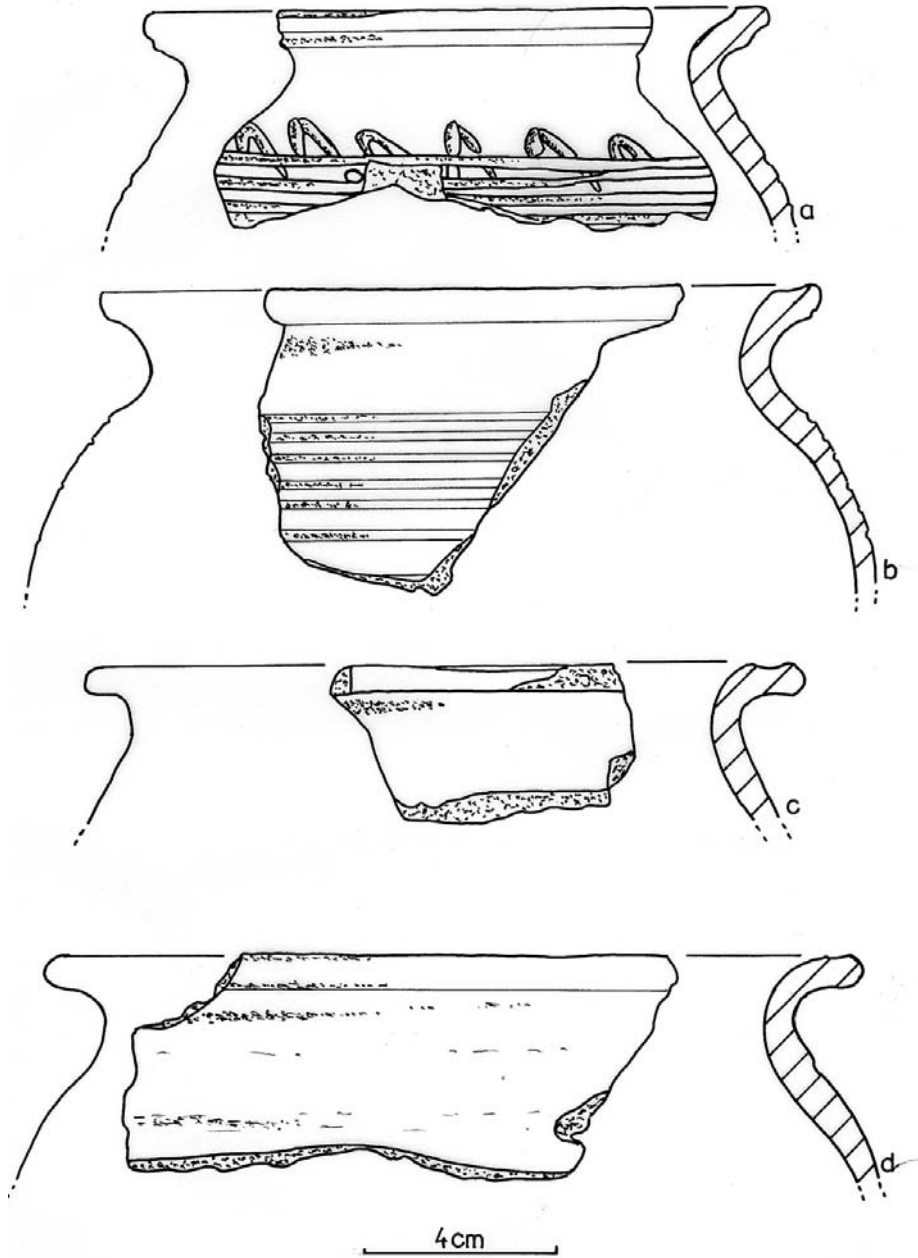
Znaleziona w najniższym poziomie osadniczym ceramika jest datowana na okres średniowiecza. Najmłodsze materiały są kojarzone z XIV stuleciem. Niektóre fragmenty naczyń charakteryzują się cechami technologicznymi oraz formalnymi, odpowiadającymi ceramice „tradycyjnej”, wykonywanej w XIII wieku. Ze względu na przebadanie niewielkiego obszaru, a także obecność nowożytnego muru i wkopu pod rurę odwadniającą, utrudnione było samo eksplorowanie oraz właściwe rozpoznanie średniowiecznego poziomu osadniczego. Problemy te, a ponadto jednolita struktura oraz zabarwienie nawarstwienia, uniemożliwiły wyodrębnienie ewentualnych mniejszych obiektów. Można jedynie domniemywać, że cała średniowieczna warstwa odkryta w wykopie 1 była częścią jednego, większego obiektu, którego zarys wykraczał poza badany obszar (K. Garbacz 2006b).

Z warstwy średniowiecznej pochodzi ponad 700 ułamków naczyń, które datuje się na interesujący nas okres (ryc. 2–5). Analizując materiały ceramiczne wydzielono dwie grupy technologiczne. Pierwszą, tzw. tradycyjną, reprezentuje ceramika ręcznie lepiona i obtaczana, o zabarwieniu ceglastym i szaro-brunatnym, zawierającą liczną domieszkę drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Do drugiej grupy zalicza się naczynia o zaawansowanej technologii, a mianowicie toczone na kole i wypalone w atmosferze redukcyjnej. Grupę tę reprezentują ułamki szare oraz stalowoszare. Opisywane fragmenty naczyń zostały wyeksplorowane na różnych poziomach w ciemnoszaro-brunatnej, jednolitej warstwie kulturowej: od stropu po spąg.

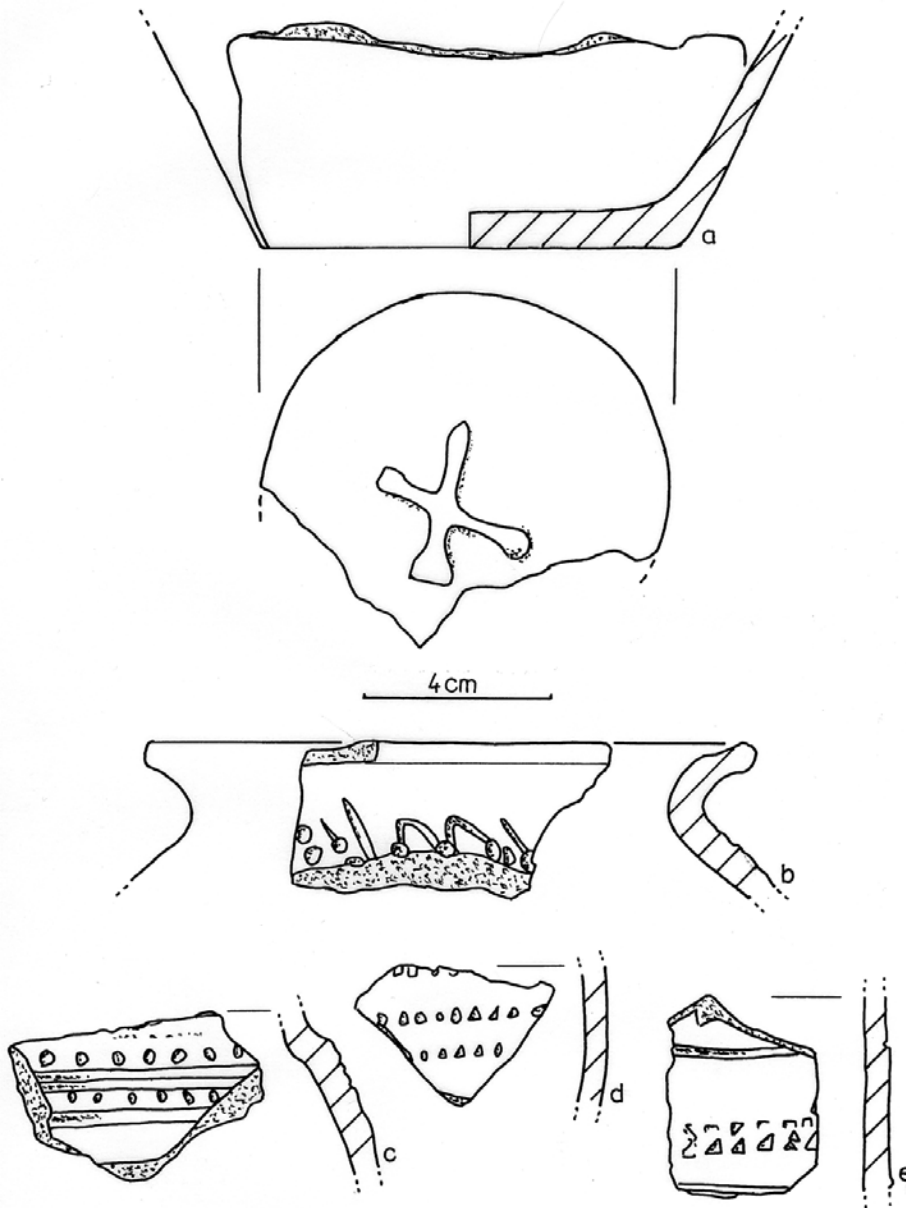
Wśród ceramiki o technologii tradycyjnej wystąpiły obtaczane fragmenty jasnobrunatne oraz szaro-jasnoceglaste, zawierające duże ilości drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Reprezentantami tej grupy technologicznej są najczęściej garnki o brzuścach baniastych i wylewach odchylonych na zewnątrz, czasami z dość wyraźnym wrębem na pokrywkę, znajdującym się na krawędzi wylewu. Ułamki takich form pochodzą z różnych poziomów warstwy średniowiecznej (ryc. 2–4). Ornamentyka ceramiki „tradycyjnej” znalezionej w wykopie 1 jest zróżnicowana. Są to poziome, dookolne żłobki, czasami połączone z dołkami, także stempelki i żłobki przypominające linie

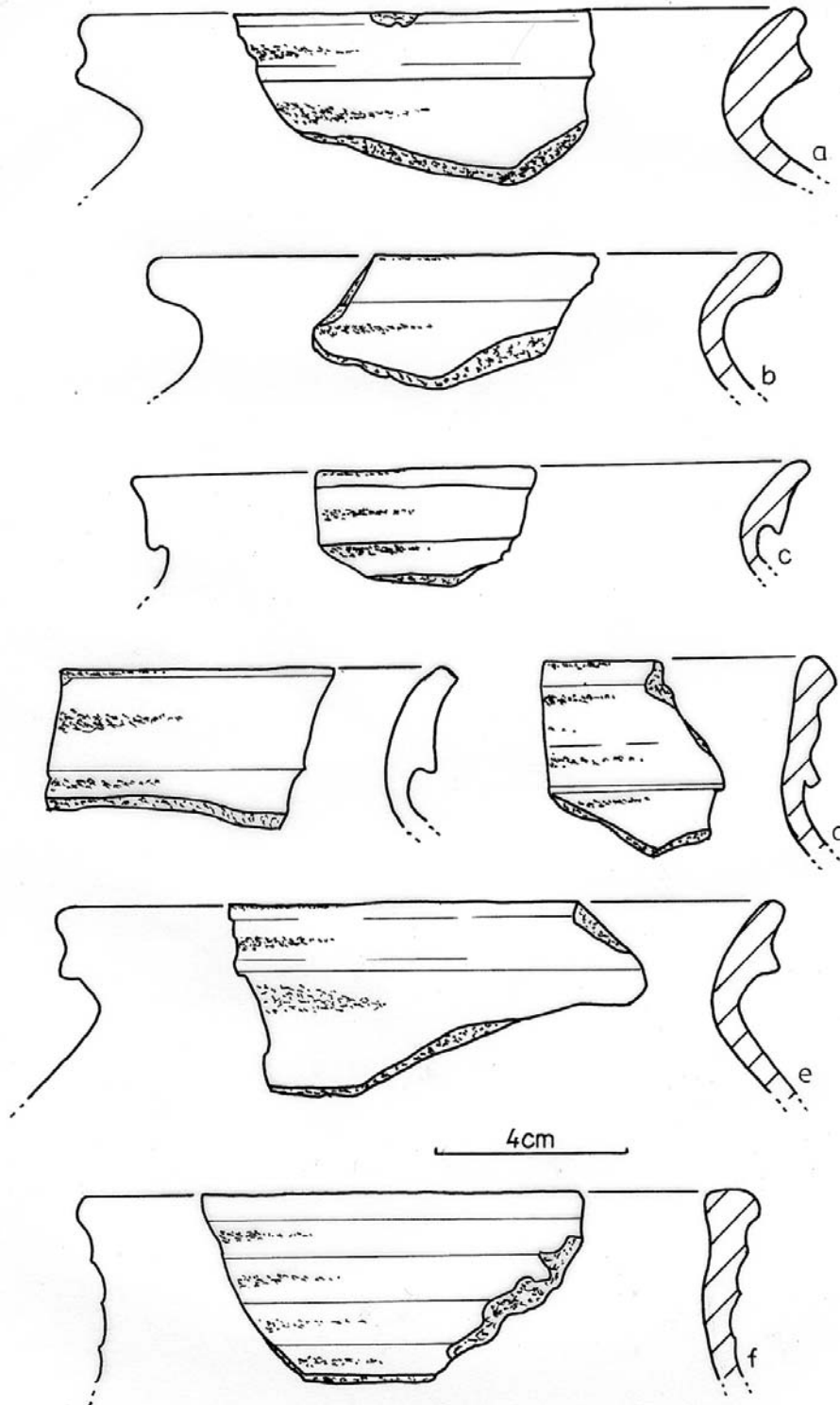
Ryc. 2. Zielona Góra, ul. Kupiecka 6, wykop 1.
Ceramika o technologii tradycyjnej z warstwy średniowiecznej.

Ryc. 3. Zielona Góra, ul. Kupiecka 6, wykop 1.
Ceramika o technologii tradycyjnej z warstwy średniowiecznej.

Ryc. 4. Zielona Góra, ul. Kupiecka 6, wykop 1.
Ceramika o technologii tradycyjnej z warstwy średniowiecznej.

Ryc. 5. Zielona Góra, ul. Kupiecka 6, wykop 1.
Ceramika szara, stalowoszara i kremowa z warstwy średniowiecznej.

falistą (ryc. 2a, 3a, b, 4b–e). Z innych znalezisk uwagę zwraca ułamek przykrywki, wykonanej w tradycyjnej technologii (ryc. 2e), jak również fragment dolnej partii naczynia ze znakiem garncarskim, znajdującym się na jego dnie (ryc. 4a).

Naczynia o technologii zaawansowanej, głównie szare i stalowoszare, reprezentują fragmenty wylewów o zróżnicowanym ukształtowaniu krawędzi (pogrubienia, profilowanie zewnętrznych ścianek, forma okapu). Wydziela się wśród nich kilka form naczyń, z których najpewniej dominującą był garnek (ryc. 5a–e). Z materiału wydzielono też formę o prostym wylewie z karbowaną zewnętrzną ścianką (ryc. 5f). Opisywaną ceramikę reprezentują też fragmenty przykrywek z niedużymi uchwytami. Wśród naczyń szarych i stalowoszarych dominowały egzemplarze pozbawione ornamentyki. Na niektórych fragmentach brzuśców są widoczne rzędy dookólnych, poziomych żłobków oraz stempelki (K. Garbacz 2006b).

Przy analizie materiałów ceramicznych reprezentujących technologię tradycyjną, zarówno tych pozyskanych podczas badań w 1998 roku przy ulicy Krawieckiej 1-3, jak i przy Kupieckiej 6 w roku 2005, można wykazać podobieństwo m.in. do wrocławskich garnków z drugiej połowy XIII wieku. Fragmentaryczny stan zachowania ceramiki zielonogórskiej utrudnia jej ścisłą klasyfikację. Wiadomo jednak, że charakteryzowała się ona baniastym brzuścem o największej wydętości przypadającej w połowie wysokości lub nieco wyżej – bliżej wylewu. Zróżnicowanie w lokalizacji tej wydętości w przypadku ceramiki wrocławskiej jest ważne przy określaniu chronologii (połowa lub koniec XIII wieku – J. Kaźmierczyk 1970, s. 281 ryc. 78, s. 285 ryc. 80, s. 288 ryc. 81). Jednak, mając na względzie obecność materiałów o bardziej zaawansowanej technologii, czyli wypalonych w atmosferze redukcyjnej (szarych i siwych), zielonogórską ceramikę można skojarzyć z XIV wiekiem. Najwłaściwsze jest jej datowanie na pierwszą połowę tamtego stulecia, a więc na czasy, kiedy mogła ona jeszcze współwystępować z ceramiką tradycyjną, wykonaną w technologii powszechnie stosowanej jeszcze w drugiej połowie XIII wieku. Ceramika charakteryzująca się pogrubionym, profilowanym wylewem z okapem i wypalona w atmosferze redukcyjnej, jest znana z czternastowiecznych nawarstwień wielu stanowisk, m.in. w Poznaniu i Gdańsku (J. Kruppe 1981, tabl. 7 i 8), Krakowie (A. Wałowy 1979, s. 74–80, 121–122 tabl. V–VI), Kaliszu (A. Wierstakow, K. Świeżyński 1986, s. 15 ryc. 3) i Kruszwicy (W. Dzieduszycki 1982, s. 204 tabl. XLI). Na obszarze Ziemi Lubuskiej podobne fragmenty wylewów były znajdowane przy okazji różnych prac archeologicznych, m.in. podczas badań wału drewnianoziemnego w Lubsku. Ich datowanie umieszczono pomiędzy drugą połową XIII a połową XIV wieku (K. Garbacz 2006c). Formy garnkowate, których

wylewy przypominają zielonogórskie i lubskie materiały, znaleziono także w Gubinie (A. Billert, T. Makiewicz 1975, s. 148–149, tabl. II, III) i na Starym Mieście w Głogowie, w warstwach datowanych na drugą połowę XIII do końca XIV stulecia (W. Pogorzelski, K. Czapla 1993, s. 223, 224–228, ryc. 5–9).

Rozwój Zielonej Góry, miasta położonego peryferyjnie w stosunku do znaczących ośrodków średniowiecznego Śląska, przebiegał mniej dynamicznie w porównaniu np. z Głogowem czy bliżej położonym Koźuchowem. Osadę przedlokacyjną, widzianą przez historyków jako element miastotwórczy, rozwijający się u podnóża Góry Ceglanej obok kościoła pod wezwaniem św. Jana, w rzeczywistości mogły w XIII wieku tworzyć rozproszone gospodarstwa, które założono zarówno po lewej, jak i po prawej stronie Złotej Łączy. Jak dotychczas, archeologicznych dowodów na istnienie osady na prawym brzegu rzeki nie znaleziono, pomimo podjęcia w latach 2003–2005 badań wykopaliskowych. Najstarsze znaleziska z rejonu ulicy Kupieckiej i placu Matejki to kilka fragmentów ceramiki o cechach późnośredniowiecznych. Bogaty materiał wykopaliskowy, pozyskany z wykopu założonego na zapleczu kamienicy przy ulicy Kupieckiej nr 6, to dobitny ślad intensywnego osadnictwa na tym terenie dopiero w XIV wieku, a więc w czasach, kiedy następowała lokacja Zielonej Góry.

Starsze, trzynastowieczne osadnictwo poświadczają znaleziska pozyskane tylko w jednym miejscu, mianowicie na terenie przyrynkowym, na obszarze działek przy ulicy Krawieckiej nr 1 i 3. Jak dowodzi Jerzy Tomasz Nowiński, udało się tutaj wydzielić niewielką warstwę z „czystą” ceramiką z połowy XIII wieku, tzn. niezakłóconą przez ułamki młodszych naczyń glinianych. A więc został zdobyty namacalny dowód na istnienie osadnictwa przedlokacyjnego w obrębie późniejszego założenia miejskiego.

W świetle informacji pozyskanych metodami wykopaliskowymi do idei poszukiwania zamku na terenie Zielonej Góry wypada odnieść się dość sceptycznie. Brak udokumentowanych źródeł poświadczających istnienie średniowiecznej budowli warownej pozostawia nadal kwestię zbudowania zamku w sferze dociekań, opartych jedynie na lakonicznych wzmiankach historycznych.

Stosunkowo najwięcej materialnych źródeł pozostałych po średniowiecznej Zielonej Górze dostarczyły nadzory i badania archeologiczne, prowadzone w obrębie murów miejskich, jak również przy samych obwarowaniach. Wprawdzie dotychczas nie odkryto zbyt wielu śladów zabudowy w obrębie średniowiecznych działek, ale wyeksplorowano bardzo liczne ułamki datowanej na ten okres ceramiki naczyniowej, a także fragmenty kaffli, przedmiotów metalowych, figurek antropomorficznych – przedmiotów związanych

z życiem codziennym mieszkańców miasta, a obecnie znaczących pod względem naukowym, popularyzatorskim i ekspozycyjnym.

Literatura

- BENYSKIEWICZ J. I INNI (BENYSKIEWICZ J., DĄBROWSKI E., DZWONKOWSKI T., KORCZ W., KOWALSKI S., MAJCHRZAK J. P.) (1995), Początki i najstarsze dzieje Zielonej Góry, „Studia Zielonogórskie”, t. 1, Zielona Góra, s. 19–33.
- BENYSKIEWICZ J., SZCZEGÓŁA H. (1991), Zielona Góra. Zarys dziejów, Poznań.
- BILLERT A., MAKIEWICZ T. (1975), Badania początków osadnictwa miejskiego w Gubinie, woj. Zielona Góra, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań, t. 25 (1974), s. 140–159.
- DZIEDUSZYCKI W. (1982), Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od drugiej połowy X w. po połowę XIV w., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- DZIEDZIC P. (2002), Asortyment glinianych naczyń ceramicznych z ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Zielonej Górze przy ulicy Lisowskiego, stanowisko 18, wykop XIII, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 2, Zielona Góra, s. 237–256.
- DZIEDZIC P., KAŁAGATE S. (2000), Wstępne wyniki badań ratowniczych przeprowadzonych w Zielonej Górze, stan. 18, wykop XIV, Świdnica (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).
- ECKERT W. (2002), Średniowieczne fortyfikacje Zielonej Góry, „Studia Zielonogórskie”, t. 8, Zielona Góra, s. 37–54.
- ECKERT W. (2003), Fortyfikacje Zielonej Góry, Zielona Góra.
- GARBACZ K. (2002a), Śladami pewnego widelca, „Archeologia Żywa”, nr 2 (20), Warszawa, s. 18–20.
- GARBACZ K. (2002b), Pozostałości murów obronnych pod ulicą Pod Filarami w Zielonej Górze – wyniki prac archeologicznych, „Studia Zielonogórskie”, t. 8, Zielona Góra, s. 11–35.
- GARBACZ K. (2004), W poszukiwaniu początków osadnictwa miejskiego w Zielonej Górze – wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w rejonie ulicy Kupieckiej, „Studia Zielonogórskie”, t. 10, Zielona Góra, s. 11–36.

- GARBACZ K. (2006a), Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2004 roku w Zielonej Górze przy ulicy Kupieckiej 5–7, „Studia Zielonogórskie”, t. 12, Zielona Góra (w druku).
- GARBACZ K. (2006b), Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku przy ulicy Kupieckiej 6, „Studia Zielonogórskie”, t. 12, Zielona Góra (w druku).
- GARBACZ K. (2006c), Ślady średniowiecznych umocnień odkrytych w rejonie Baszty Katowskiej w Lubsku – wyniki prac archeologicznych w 1998 roku, „Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne”, Głogów (w druku).
- KAŁAGATE S. (1998a), Badania dotyczące późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w Zielonogórskim, „Rocznik Lubuski”, t. 24, cz. 1, Zielona Góra, s. 97–115.
- KAŁAGATE S. (1998b), Sprawozdanie z pierwszego etapu badań ratowniczych przeprowadzonych w Zielonej Górze, stan. 18, wykopy XIVA—XIVE, Świdnica (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).
- KAŹMIERCZYK J. (1970), Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, cz. II, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- KORCZ W. (1985), Szkice z dziejów miast Środkowego Nadodrza, Zielona Góra.
- KOWALSKI S. (1994), Miasta Środkowego Nadodrza dawniej. Historia zapisana w zabytkach, Zielona Góra, s. 192–206.
- KOWALSKI S. (2002), Mury obronne Zielonej Góry, Zielona Góra.
- KRUPPÉ J. (1981), Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- LEWCZUK J. (1996), Rozpoznanie archeologiczne Zielonej Góry, „Studia Zielonogórskie”, t. 2, Zielona Góra, s. 13–20.
- LEWCZUK M. (2005a), Wyniki sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Zielonej Górze przy ulicy Jeleniej, działka nr 191 /2 oraz ulicy Boduena, działka nr 206 /3 (Zielona Góra, stanowisko 18 (62–14/31)) w dniach 13 lipca–03 sierpnia 2005 roku, Zielona Góra (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).
- LEWCZUK M. (2005b), Wyniki sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Zielonej Górze przy ulicy Kasprowicza 3–5, „Studia Zielonogórskie”, t. 11, Zielona Góra, s. 55–65.

- LEWCZUK M. (2005c), Wyniki sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Zielonej Górze przy ulicy Kasprowicza 3–5 w dniach 07–20 października 2004 roku, Zielona Góra (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).
- LEWCZUK M., LEWCZUK J. (2003), Ratownicze badania wykopaliskowe na Placu Powstańców Wielkopolskich w Zielonej Górze (stanowisko nr 22), „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, t. I, Zielona Góra, s. 83–135.
- NOWIŃSKI J.T. (2002), Wstępne wyniki badań archeologicznych przy ul. Krawieckiej nr 1 i 3 w Zielonej Górze – przyczynek do studiów nad początkami miasta, „Studia Zachodnie”, t. 6, Zielona Góra, s. 31–53.
- POGORZELSKI W., CZAPŁA K. (1993), Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na kwartale A–23, posesja nr 4, 5, 13 na Starym Mieście w Głogowie, „Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne”, t. 2, Głogów, s. 217–230.
- POSADZY W. (1953), Studium urbanistyczno–historyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta Zielonej Góry, Poznań (maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).
- POSADZY W. (1962), Początki miasta i jego rozwój przestrzenny, [w:] Zielona Góra. Przeszłość i teraźniejszość, Poznań, s. 28–89.
- POSADZY W. (1970), Zielona Góra, [w:] Studia nad początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą (województwo zielonogórskie). t. II: Dolny Śląsk, Dolne Łużyce, Zielona Góra, s. 465–504.
- SCHMIDT H. (1922), Geschichte der Stadt Grünberg, Schles., Grünberg.
- TWAROWSKA M. (2003), Dzieje zielonogórskich cmentarzy, „Studia Zielonogórskie”, t. 9, Zielona Góra, s. 63–89.
- WAŁOWY A. (1979), Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych, „Materiały Archeologiczne”, t. 19, Kraków, s. 5–151.
- WIERSTAKOW A., ŚNIEŻYŃSKI K. (1986), Próba odczytania struktury spożycia mięsa w przyramkowym kwartale Kalisza w XIV wieku, na podstawie szczątków kostnych, [w:] Studia nad kulturą materialną wieków od XIV do XVI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 7–21.